

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE BİR BASKI VE DENETİM MEKANİZMASI OLARAK CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: ULUS ÖRNEĞİ (1956-1960)

Çağla KUBİLAY, Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, kubilay@media.ankara.edu.tr, caglakubilay@gmail.com

ÖZET:Bu çalışmada, Demokrat Parti döneminde cevap ve düzeltme hakkının bir baskı ve denetim mekanizması olarak kullanılış biçimi incelenmektedir. Çalışmada, 1956 yılındaki Basın Kanunu değişiklikleri başlangıç noktası alınarak 1960'a kadar olan dönem, CHP'nin yayın organı *Ulus* örneği üzerinden değerlendirilmektedir. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada, gazetenin sözü edilen dönemdeki tüm sayılarının ilk sayfaları incelenmiştir. Çalışmada, DP'nin ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak basın üzerindeki baskı ve denetimini arttırdığı ve bu dönemde cevap ve düzeltme hakkını da bir tür baskı ve denetim mekanizması haline getirerek hükümete yönelik eleştirileri bertaraf etmeye çalıştığı ortaya konmaktadır.

Anahtar sözcükler: Demokrat Parti, cevap ve düzeltme hakkı, basın, *Ulus*.

THE USE OF THE RIGHT TO REPLY AND RECTIFICATION AS AN OPPRESSION AND CONTROL MECHANISM IN THE PERIOD OF DEMOCRAT PARTY: THE CASE OF ULUS NEWSPAPER (1956-1960)

ABSTRACT:This paper analyses the use of right to reply and rectification in the period of Democrat Party. The paper, considering the press law amendment in the 1956 as the starting point, evaluates the period until 1960 in the case of *Ulus*, Republican People's Party's non-official daily. By using historical document analysis, the first pages of all copies of the daily in this period are examined. The paper reveals that due to the failures in the economic policies and political affairs, the DP increased the pressure on the press and transformed the right to reply and rectification as an oppression and control mechanism in order to avoid criticism of the government.

Key words: Democrat Party, the right to reply and rectification, press, *Ulus*.

GİRİŞ

Yayın yasakları, gazete çıkarma koşullarının güçleştirilmesi, gazetelerin kapatılması, gazetecilerin tutuklanması gibi uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan ilk gazetelerden bugüne basın üzerinde birer denetim ve baskı aracı olarak kullanılmıştır. 1950-1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti (DP) de basın üzerinde baskı kurmak konusunda tarihsel bir istisna olmamıştır. Kuruluş aşamasında, muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında basınla görece iyi ilişkiler içinde bulunan DP, ekonomik ve siyasal alandaki başarısızlıklarına koşut olarak, bunları dile getiren diğer muhalefet organlarını olduğu gibi basını da baskı altına almaya yönelmiştir. İktidara gelir gelmez, dönemin koşulları içerisinde özgürlükçü sayılabilecek bir Basın Kanunu yürürlüğe koyan DP, zaman içinde kanunun özgürlükçü yönlerini tırpanlamış; ayrıca Ceza Kanunu gibi basını ilgilendiren diğer kanunları da ağırlaştırarak basının hareket alanını oldukça sınırlandırmıştır. Bu dönem boyunca basın üzerindeki denetim ve baskının önemli araçlarından biri de cevap ve düzeltme hakkı olmuştur. DP, cevap ve düzeltme hakkının kullanımını zaman içinde genişletmiş ve keyfileştirmiş, böylece diğer denetim mekanizmalarının yanı sıra önemli bir araç olarak muhalif basın üzerinde kullanmıştır.

Doğrudan DP döneminde basın konusuna odaklanan ya da esas odağı bu olmamakla birlikte DP'nin basınla ilişkilerine de yer veren bazı çalışmalarda cevap ve düzeltme hakkının siyasal iktidar tarafından muhalif basına yönelik kullanımına değinilse de (Kabacalı, 1990; Topuz, 1996; Eroğul, 1998; Bulut, 2009; Emre-Kaya, 2010; Yiğenoğlu, 1996; İrvan, 2000; Öztürk, 2007), bu konu ayrıntılı bir biçimde incelenmemiştir. Bu çalışmanın temel amacı ise, DP döneminde cevap ve düzeltme hakkının basın üzerinde bir baskı ve denetim mekanizması olarak nasıl işletildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada, 1956'dan başlanarak DP iktidarının son bulunduğu 27 Mayıs 1960 tarihine kadar olan süreç incelenmektedir. 1956 yılının başlangıç olarak alınmasının temel nedeni, bu tarihte Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cevap ve düzeltme hakkının yeniden düzenlenmesi ve bu düzenlemelerin söz konusu hakkı baskı aracına dönüştürmüş olmasıdır. Zira çalışma kapsamında 1950-1956 dönemine ilişkin olarak yapılan arşiv taramasında hakkın kötüye kullanımına rastlanılmamıştır.

Çalışmada, *Ulus* gazetesi¹ temel alınmıştır. Çözümleme birimi olarak *Ulus*'un seçilmesinin nedeni, dönemin muhalefet partisi CHP'nin yayın organı olması bakımından basın üzerindeki baskının billurlaştığı bir mecra olmasıdır. Tarihsel belgelerin incelenmesine dayalı olarak yapılan çalışmada, gazetenin, 8 Haziran 1956 ile 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm nüshalarının ilk sayfaları değerlendirme kapsamına alınmıştır. Ayrıca dönemin önemli gazetelerinden *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Hürriyet*, *Vatan* ve *Zafer* gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihleri arasındaki nüshaları Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklere gösterdikleri tepkileri görmek açısından çalışma kapsamında incelenmiştir.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKI:² TARİHSEL VE KAVRAMSAL BOYUT

Basın özgürlüğü, devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenler; buna karşın cevap ve düzeltme hakkı, basın ile kişiler arasındaki ilişkilerle ilgilidir (İçel, 2001: 173). Basın özgürlüğünün devlet ve basın arasındaki ilişkileri düzenlemesi, devletin basın üzerinde baskı uygulayan bir unsur olarak görülmesinden ve dolayısıyla basının devlet karşısında korunması ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Nitekim basın özgürlüğünün tarihi, bir yönüyle, basın devletten özgür olma mücadelesinin tarihidir ve basın özgürlüğü konusunda geliştirilen öncül argümanlar genellikle basının devlet karşısında özgür olmasının önemine ve gerekliliğine vurgu yapmıştır (Keane, 1996: 29-36).

Basın ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen cevap ve düzeltme hakkının kullanımı, iki nedene dayanmaktadır: kişinin şeref ve haysiyetine dokunan yayımlar ile kişiyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar. Kişilik haklarının korunması diğer kanunlarla düzenlenmiş olmasına rağmen bu hakkın basın kanunlarıyla düzenlenmesinin gerisinde basın ile kişilerin eşit güce sahip olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Buna göre, basının kitlelere seslenme ve kamuoyu oluşturma gücü karşısında kanun koyucu bir denge sağlamaya yönelmiş ve cevap ve düzeltme hakkı yoluyla bireylere aynı araçtan yararlanma olanağı sunmuştur (Altunç, 2004: 3). Bir başka deyişle bu hak, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemek için öngörülen tedbir ve müeyyidelerden biri olarak düzenlenmiştir (Gölcüklü, 1970: 131). Bu çerçevede denilebilir ki, cevap ve düzeltme hakkının gerçek ve tüzel kişilere tanınmasındaki temel gerekçe, kişilik haklarına zarar veren ve hukuka aykırı nitelik taşıyan yayınlara karşı, yayından zarar görenlerin zararlarını karşılamak ve sorumluların cezalandırılmalarını hemen sağlayabilmektir. Yayından zarar görenler, sorumlulara karşı ceza ve tazminat davası açabilseler de, söz konusu hukuki süreçlerin zaman alması, cevap ve düzeltme hakkının kişilere tanınmasındaki temel saik olmuştur (Balkanlı, 1961: 251).

¹ 1934 yılında yayımlanmaya başlanan *Ulus*'un tarihi, Kurtuluş Savaşı sırasında yayımlanan *İrade-i Milliye* gazetesine dayanmaktadır. İlk sayısı 14 Eylül 1919 tarihinde yayımlanan ve Mustafa Kemal'in öncülüğünde çıkarılan *İrade-i Milliye*, Kurtuluş Savaşı'nı millete anlatma misyonunu üstlenmiştir. *İrade-i Milliye* yöneticilerinin farklı bir çizgiye geçmeleri ve gazetenin Sivas'a bırakılması talebi üzerine Mustafa Kemal, Ankara'ya yerleştikten sonra tamamen kendi denetiminde olmasını amaçladığı *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini kurmaya karar vermiştir. 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmaya başlayan gazete, halka Kuvay-ı Milliye'nin amaçlarını anlatarak halkın bu konuda bilgilendirilmesini görevini üstlenmiştir. Gazete, 1934 yılından itibaren yayınına *Ulus* adıyla devam etmiştir. 1952 yılında *Ulus* gazetesi ve CHP merkez binası, çıkan bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmiştir. Gazete yeniden çıkmak için imkân aramaya başlamış, CHP mallarının hazineye devredilmesinin ardından matbaası mühürlenmiş ve başka bir matbaa bulunmak zorunda kalmıştır. Gazete kapanınca 1953 yılında ortakları CHP'li olan ve yeni matbaaya taşınan *Ulus* ekibi, *Yeni Ulus*'u yayınlamaya başlamıştır. 1954 seçimlerinden sonra Halkçı kelimesinin eklenmesiyle *Halkçı Ulus* olarak yayımlanmıştır. Gazete daha sonra Ratip Tahir Budak'ın yönetimine geçmiş ve *Ulus*'un yeniden çıkmaya başladığı 10 Haziran 1955 tarihine dek yayını sürdürmüştür. *Ulus*'un son sayısıysa 28 Temmuz 1971 günü yayımlanmıştır. *Ulus*'un devamı niteliğinde olan *Barış* gazetesiyse 29 Temmuz 1971 günü *Ulus*'un sayılarını devam ettirerek yayınına başlamış ve 1975'e kadar yayını sürdürmüştür. Bu tarihte adı tekrar değişerek *Yeni Ulus* olmuş, ancak bir sene dolmadan yayın hayatını bitirmek durumunda kalmıştır (Konyar, 1999: 12-19).

² Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte cevap hakkı (*right to reply*), düzeltme hakkı (*right to rectification*) ve tezip farklı anlamlara sahiptir. Cevap hakkı, kişinin hakkındaki yayına karşılık vermesi anlamını taşırken, düzeltme hakkı kendisi hakkındaki açıklamaların, iddiaların doğru olmadığı görüşünden hareketle kişinin kendisiyle ilgili gerçekleri açıklamasıdır. Tekzip ise, cevap ve düzeltmeden farklı olarak yalanlama anlamını taşır (Balkanlı, 1961: 249; Çiftçi, 1992: 53). Çalışmada, aralarındaki anlam farklılıklarına rağmen incelenen dönemdeki kullanımına bağlı kalınarak, cevap ve düzeltme hakkı ve tezip sözcükleri birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkı, kavramsal olarak ilk kez 17. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış; 1631 yılında Theophraste Renaudot tarafından çıkarılan *Gazette* örneğinde olduğu gibi, çeşitli gazeteler yoluyla basında çıkan eleştiri veya yalan haberlere yanıt verme yoluna gidilmiştir (Altunç, 2004: 9). Hakkın yasal olarak düzenlenmesine yönelik ilk girişim ise, Fransız Devrimi'nden yaklaşık on yıl sonra gerçekleştirilmek istenmiştir. Devrim sonrasında basın özgürlüğünün kötüye kullanılması ve basında çıkan iftira niteliğindeki haberlere cevap verilememe tehlikesi karşısında Duluare adlı milletvekili, 1799'da meclise, düzeltme hakkının yasal yolla kişilere tanınmasını önermiştir. Öneri reddedilmiş, ancak daha sonra 1822 tarihli Fransız Basın Kanunu'na cevap ve düzeltme hakkı girilmiş ve hakkın ilk hukuki kaynağını bu kanun oluşturmuştur. Zaman içinde Fransız modelinden etkilenen pek çok ülke, bu hakkı kendi basın kanunlarına dâhil etmiştir (İçel, 2001: 174).

Osmanlı İmparatorluğu'nda basına yönelik ilk düzenleme olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi Fransız Basın Kanunu'ndan etkilenilerek hazırlanmıştır. Nizamnamenin 8. ve 12. maddelerinde, bir gazetede bir kişinin isminden açıkça ya da ima yoluyla bahsedildiğinde o kişinin gazeteğe göndereceği cevabın yayımlanacak ilk veya ikinci nüshada ücretsiz durumunda para cezası verilmesi de yasanın hükümleri arasındadır (İskit, 1939: 692-693). 1877'de hazırlanan Matbuat Kanunu Tasarısı'nın 18. maddesine göre ise bir gazetede veya mevkutede açık ya da kapalı bir biçimde kendisinden bahsedilen kişinin vereceği cevabın çıkacak ilk veya ikinci nüshada yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 702). Ancak bilindiği gibi, Ayan Meclisi'nden geçip padişahın onayına sunulmuş olmasına rağmen Abdülhamit tasarımı onaylamamıştır. 1909 yılında çıkarılan Matbuat Kanunu da cevap ve düzeltme hakkını düzenlemiştir. Buna göre bir şahıs aleyhine gazetelerde, gündelik risaleler ya da mevkutelerde çıkan yayına o şahıs tarafından ilgili makalenin iki mislini geçmemek şartıyla gönderilecek cevabın ve hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü yayınlar hakkındaki tekliflerin çıkacak ilk nüshanın aynı sayfasında yayımlanması gerekmektedir (İskit, 1939: 710-720). Bu düzenlemeyle hakkın kullanımı kısmen de olsa sınırlanmaktadır. Zira kanun, kişiler açısından "aleyhte olma" koşulunu getirmiş ve böylece 1864 düzenlemesinden farklı olarak bir dergi ya da gazetede adı geçen herhangi bir kişinin, şerefine ve haysiyetine dokunmayan veya kendisiyle ilgili gerçeğe aykırı nitelik taşımayan yazılar için bu haktan yararlanabilmesini engellemiştir. Ancak maddede yer alan "hükümetin gerçeğe aykırı gördüğü neşriyat" ifadesinin keyfi kullanımlara açık olduğu ortadadır. Üstelik cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki misli kadar olabileceği hükmünün korunmuş olması, gazete sütunlarının cevap ve düzeltme yazılarıyla doldurulmasına olanak tanıyacak bir nitelik taşımaktadır.

1909 tarihli Matbuat Kanunu'nda 1913 yılında yapılan kanun değişikliğiyle önceki düzenleme genişletilmiş; ölen kişinin varislerine de tezkip hakkı tanınmıştır (Coşkun, 2006: 18). Bu kanun 1931 yılına dek yürürlükte kalmış, Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu ise 1931'de yapılmıştır. Kanunun cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen 48. maddesine göre, bir memurun vazifesiyle ilgili fiillere ait neşriyat hakkında bir devlet memuru ve yetkili bir makam tarafından gönderilen cevapların yayımlanması zorunludur. Eğer yayın devlet memurunun şahsını da ilgilendiriyorsa bu durumda memur ayrıca cevap verme hakkına da sahiptir. Devlet memurları dışında gerçek ve tüzel kişiler için de bu hak tanınmıştır. Cevap ve düzeltme yazısının ilgili olduğu yazının iki mislini geçemeyeceği belirtilmiş, ayrıca yayımlanmayabileceği durumlar da kanunda yer almıştır. Buna göre cevap ve düzeltme yazısı suç teşkil ediyorsa ya da yayımlanmasından itibaren üç ay geçmişe yayımlanmaması mümkündür. Bu durumda cumhuriyet savcılığına başvurulur. Savcı, hakaret ve suç içeren yazılarda gerekli gördüğü değişiklikleri yapar ve savcının kararının kesin olarak uygulanması gerekir (İskit, 1939: 742). Yeni kanunla cevap ve düzeltme yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumların belirtilmesi, olumlu bir yön olarak değerlendirilse de maddeye bir bütün olarak bakıldığında basın aleyhine bir görünüm sergilediği söylenebilir. Zira kanun, hakkın kullanımında "gerçeğe aykırı olma" ya da "şeref ve haysiyete dokunma" şartları aramamıştır. Dolayısıyla bir süreli yayında yalnızca adı geçen herhangi bir devlet yetkilisi cevap ve düzeltme yazısı gönderme ve yayımlatma hakkına sahiptir.

DEMOKRAT PARTİ'NİN BASINLA İLİŞKİLERİ (1950-1956)

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda düzenleniş biçimiyle cevap ve düzeltme hakkının kullanımında karşılaştığımız basın aleyhine görünüm, esasen, tek parti iktidarının basınla ilişkilerinin bir tezahürüdür. Nitekim Kanun'un mecliste görüşülmesi sırasında temel düşünce "basın özgürlüğünün ülkeye zarar vermemesi" olmuş ve "Bu nedenle alınması gereken önlem, 'basına özgürlük sağlayan, kötü kullanışların zararlarını önleyen iyi bir kanun çıkarmak' olarak ifade edilmiştir" (Gürkan, 1998: 46). Süreli yayın çıkarmanın yüksek öğretim şartı, garanti mektubu, kötü ünlü olmama gibi şartlara bağlanmış olması, 50. maddeyle ülkenin genel siyasetine dokunacak nitelikte yazı yazan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi (Topuz, 1996: 89), Matbuat Kanunu'nun hükümete basın üzerinde sıkı

kontrol olanağı veren hükümleri arasındadır. Üstelik 1938’de yapılan değişikliklerle basın özgürlüğü daha da sınırlandırılmış; gazete ve dergi çıkartmak amacıyla bir bankadan teminat mektubu alma şartı getirilmiş, bildirim sisteminden ruhsatname sistemine geçilmiştir. Ayrıca 1938’de çıkarılan Basın Birliği Kanunu ve İkinci Dünya Savaşı koşullarında 1940’ta İstanbul’da ilan edilen ve 1947’ye dek süren sıkıyönetimle hükümetin istediği gazeteyi kapatabilmesi basının varoluş koşullarını daha da ağırlaştırmıştır (Kabacalı, 1994: 154, 159).³

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından çok partili yaşama geçilmesiyle 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulması, basın açısından da kimi değişikliklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Zira tek partinin baskılarından bunalmış olan basının önemli bir bölümü (*Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Gece Postası, zaman zaman Vatan*), basın özgürlüğünün savunuculuğunu üstlenen DP’yi desteklemiştir (Kabacalı, 1994: 236; Topuz, 1996: 100). Bu durum karşısında CHP yöneticileri, basının DP’ye desteğini azaltmak üzere demokratikleşme yönünde kimi önlemler almaya yönelmiştir. Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi değiştirilerek gazete kapatma yetkisi mahkemelere verilmiş; Basın Birliği kaldırılmış (Gürkan, 1998: 378) ve Seçim Kanunu ile Genel Toplantılar Kanunu’nda değişikliklere gidilmiştir (Topuz, 1996: 100).

CHP’nin DP’ye artan ilgi karşısında başlattığı bu ılımlı siyaset seçmenler açısından sonuç getirmemiştir. Her ne kadar 1946 seçimlerinde CHP iktidarını sürdürse de seçim sisteminde gerçekleştirilen değişikliklerin ardından yapılan ilk seçimde iktidarı DP’ye bırakmıştır. DP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde CHP’nin 27 yıllık iktidarını sona erdirmiştir. DP, iktidara geldikten sonra siyasal liberalleşme vaatlerinden biri olan basın kanunu değişikliğini iki ay gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiş ve muhalefet yıllarında kendisini destekleyen basına bir anlamda gönül borcunu ödemiştir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile tüm değişikliklerini yürürlükten kaldıran 5680 sayılı Basın Kanunu’yla süreli yayın çıkarmak için ruhsat zorunluluğu kaldırılarak bildirim sistemi getirilmiş, “adı kötüye çıkan kişilerin” basında çalışmasını engelleyen madde kaldırılmış, basın suçlarının yargılanması için uzmanlaşmış basın mahkemeleri kurulmuş, gazete sahiplerinin cezai sorumlulukları kaldırılmıştır (Gevgilli, t.y: 221).

190

Basın Kanunu’nun önemli düzenlemelerinden biri de 19. maddede yer alan cevap ve düzeltme hakkıdır. Maddenin gerekçesinde, basın yoluyla yapılan şeref ve haysiyet kırıcı yayınlara karşı genel kanunlarda yaptırımlar olduğu, ancak böyle bir konuyla ilgili açılacak davanın uzun zaman aldığı, mahkûmiyet halinde tecavüzü bilenlerin davanın sonucunu bilememeye olasılıklarının bulunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Basın Kanunu’ndaki düzenlemeyle basın yoluyla yapılan yanlış, hakikate aykırı yayının etkisi yok olmadan cevap ve düzeltme hakkıyla doğruların bildirilebileceği ifade edilmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1950: 6). 19. maddeye göre “Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan ya da kendisi ile ilgili hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı şekilde mevcutte yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve düzeltmeyi mevkutenin sorumlu müdürü hiçbir işaret katmaksızın aynen veya tamamen neşre mecburdur. Cevap ve düzeltme günlük gazetelerde alındığını takip eden üç gün içinde, diğer mevkutelere en geç çıkacak ikinci nüshada aynı sayfa, sütun ve punto harflerle yayımlanmak zorundadır” (*Resmî Gazete*, 24 Temmuz 1950). Kanun, cevap ve düzeltme yazısının miktarını da sınırlamış; ilgili yazının cevap verenle ilgili miktarından daha uzun olamayacağını öngörmüştür. Ayrıca, cevap yazısının yayımlanmasından kaçınılacak durumları da içermiştir. Böylece suç teşkil eden ifadelerin, cevap ve düzeltme gerektiren yayımla ilgisi bulunmayan noktaların olması veya yayınından itibaren üç ay geçmesi durumunda gönderilen cevap ve düzeltme yazısının yayımlanması engellenmiştir.

DP’nin iktidara gelişinden sonra basın açısından olumlu sayılan bir başka düzenlemeyse 13 Haziran 1952 tarihinde çıkarılan “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun” olmuştur. Bu kanunla, basın emekçileri ilk kez tanınmış ve sosyal güvenlik yasa kapsamına alınmıştır (Gevgilli, t.y., 221). Basın alanındaki bu olumlu düzenlemelere rağmen, DP, kısa süre içerisinde diğer muhalif unsurlarla birlikte basını da denetim altına alma niyetini ortaya koymuştur. Hükümetin, basına ilişkin olumsuz düzenlemelerinin ilki, Eylül 1950’de çıkarılan bir kararnameyle resmi ilanların dağıtımında yetkili şirketin etkisini tamamen ortadan kaldırmadan hükümete bazı yetkiler verilmesidir. Süreç, Temmuz 1951’de resmi ilan dağıtımının hükümete verilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu düzenlemeyle DP, iktidara gelişinin ilk yılında gazetelerin önemli gelir kaynaklarından biri olan resmi ilanları tekeline almış ve muhalifleri susturmada bir araç olarak kullanmıştır. Bu

³ Tek Parti Dönemi’nde hükümetin basın üzerindeki denetimi 1931 yılından önce de söz konusuydu. 1925’te Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra çıkarılan ve 1929’a kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu bu dönemde basın üzerindeki sıkı denetimin önemli araçları arasında yer alır.

noktada *Ulus*'un, DP iktidarı boyunca en az resmi ilan ve reklam alan gazetelerden biri olduğunu hatırlatmak gerekir (Alemdar, 1996: 133, 136).⁴ Ayrıca 1951'in ilk aylarında önce gazete kâğıt fiyatlarına, daha sonra ise gazete posta fiyatlarına zam yapılmıştır. Böylece resmi ilanlarla ilgili düzenleme nedeniyle gelir kaynakları azalan basın, yapılan bu zamlarla ekonomik açıdan daha da güç koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Gazeteler bu düzenlemeleri, "fikir ve basın hayatına" baskı olarak nitelendirmiştir (Emre-Kaya, 2010: 98-99).

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında ekonomik alanda başarılı olmuştur. 1950-1953 yılları arasında ulusal gelir %38,5 oranında artmış, yıllık büyüme %13'e yükselmiştir. Ekonomik alanda yaşanan başarının gerisinde artan tahıl fiyatları yatmaktadır. Tahıl ihracatı, Türkiye'ye döviz getirmiş; hava koşullarının iyi gitmesi ve ekim alanlarının genişletilmesi ekonomik anlamda istenilen sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca Marshall Planı vb. dış yardımla borçlanma olanaklarının genişlemesinden yararlanan hükümet, 1950-1954 döneminde halk açısından "ekonomik rahatlama" ortamı yaratmıştır. Bu ortamın yaratılması, savaş yıllarının zorlu koşullarını unutmayan halkın DP'ye bağlanması sonucunu getirmiştir (Eroğul, 1998: 141; Ahmad, 1999: 141; Çavdar, t.y.: 2068). Ancak ekonomik alanda yaşanan liberalleşme siyasal alanda yansımaları bulamamıştır. DP, muhalefetteyken vaat ettiği liberal politikaların önemli bir kısmını gerçekleştirilmemiş; sözcüleri, muhalefetteyken işçilere vaat ettiği grev hakkını, iktidara geldikten sonra yerine getirmekten kaçınmıştır (Ahmad, 1999: 134). 1953'te profesörlerin siyasal faaliyette bulunması yasaklanmış ve basına yönelik baskıcı tedbirlerden biri olarak Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle bakanlara karşı yapılan hakaretin takibi şikâyete bağlılıktan çıkarılmış ve zarar görenin yazılı onayını alan savcının kendiliğinden hareket edebilmesine olanak tanınmıştır (Zürcher, 1998: 324; Eroğul, 1998: 125, 136). DP, iktidara geldiğinden beri gündemde tuttuğu CHP'nin mal varlığına el koyma işini Aralık 1953'te nihayete erdirmiş ve partinin mal varlığına devredilmiştir. Bu arada *Ulus* matbaasının da CHP'nin diğer mallarıyla birlikte hazineye devredildiğini ve bunun üzerine partinin *Ulus* gazetesini kapattığını hatırlatmak gerekir.⁵

Hükümet, 1954 seçimlerinden önce ülkedeki politik ortam üzerindeki denetimini yoğunlaştırmıştır. 9 Mart 1954'te "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla "namus, şeref ve haysiyete dokunacak, hakarete bulunacak ve itibar kırarak veya şöhrat ve servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesi" önlenmeye çalışılmıştır (Topuz, 1996: 108). Hükümetin, Ceza Kanunu'nun kapsamına giren bu suçları özel bir kanunda toplayarak cezaları ağırlaştırması, basın karşısındaki konumunu önemli ölçüde güçlendirmiştir (İnan, 2007: 136). Basın özgürlüğünü sınırlandıran bu kanunun DP içerisinde dahi tartışma yaratan en önemli özelliği ise basına ispat hakkı tanımamasıdır.

DP'nin 1954 seçimleri öncesindeki bu girişimleri aydınların partiden uzaklaşmasına neden olurken, halkın iktidara yönelik hoşnut tavır sürmüştür. 1954 seçimlerinden güçlenerek çıkan DP, beklenenin aksine muhalefete yönelik siyasal liberalleşmeyi kısıtlayan pek çok tedbir almış (İnan, 2007: 119)⁶ ve basına yönelik tavrını da sertleştirmiştir. *Halkçı*'daki yazılarından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın hapis ve para cezasına çarptırılmış; *Ulus* yazarlarıyla *Akis* adına çok sayıda dava açılmış; Metin Toker, Ülkü Arman, Nihat Subaşı, Fethi Giray, Nahit Berker, Beyhan Cenkçi, Kurtul Altuğ gibi pek çok gazeteci basın suçlarından mahkûmiyete uğramıştır (Kabacalı, 1994: 238). *İstanbul Ekspres* gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberinin yayımlanması üzerine Ankara, İzmir ve özellikle İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'te yaşanan ve azınlıkların evlerinin ve işyerlerinin yağmalanmasıyla sonuçlanan olayların faturası da basına kesilmiştir. Hükümet, bu üç şehirde sıkıyönetim ilan etmiş, sıkıyönetim komutanlığı

⁴ Resmi ilan dağıtımının muhalifleri denetim altına almak üzere kullanılması, yalnızca DP'ye özgü değildir. CHP döneminde de satışı diğer gazetelerden az olmasına rağmen *Ulus* en fazla ilan alan gazeteydi. CHP'nin desteğiyle yayımlanan *Tanin* ve *Memleket* de yüksek ilan tahsisi almıştır (Koloğlu, 2006: 124).

⁵ Toker'e göre gazete bir "mal" olmadığı ve bu nedenle kanundaki "haksız iktisaplar"a girmediği için kapatılmasına gerek yoktu. Buna rağmen gazetenin kapatılma nedeni, partinin daha fazla mağdur gösterilme çabasıdır. Nitekim 1954 yazında Mahmut Aydın Elbeyoğlu adlı *Yeni Ulus* muhabiri Ankara Valiliği'ne başvurmuş ve *Ulus* adının imtiyazını istemiş; Valilik ise imtiyazın CHP'ye ait olduğunu resmen ilan ederek bunu CHP genel başkanlığına yazmıştır (1991: 60).

⁶ Seçimlerde işbirliği yapılmasını önlemek amacıyla muhalefet partilerinin karma liste oluşturmaları yasaklanmış, muhalefet partilerinin radyodan yararlanması engellenmiştir. CHP'ye yakın olduğundan kuşku duyulan bürokrasinin hükümete karşı bağımsızlığını ortadan kaldırmak için, hükümete, hâkim ve profesörleri de kapsamak üzere devlet memurlarını geçici olarak görevden alma ve erken emekli etme yetkisi verilmiştir (İnan, 2007: 119-120).

basına pek çok yayın yasağı koymuştur. 19 Eylül 1955'te *Ulus* gazetesinde İsmet İnönü'nün "Çetin Bir İmtihan" başlığını taşıyan ve iktidarın 6-7 Eylül olaylarındaki tutumunu eleştiren yazısının yayımlanması üzerine *Ulus* bir ay süreyle kapatılmıştır. *Ulus*'un yanı sıra, yayın yasaklarına uymadıkları gerekçesiyle, *Hürriyet*, *Tercüman*, *Hergün*, *Medeniyet*, *Dünya* ve *Vatan* gazeteleri de belirli sürelerle kapatılmıştır (Topuz, 1996: 110-112; Asker, 2013: 86-87).

Ekim 1955'te bir grup DP'li milletvekili, basına ispat hakkının tanınması için önerge vermiş; önergeyi imzalayanlar haysiyet divanına sevk edilmiş ve bir kısmı partiden ihraç edilmiştir. Ancak parti içindeki muhalif grup Kasım ayında hükümet aleyhine gensoru vermiş ve bakanları düşürmeye başlamıştır. Bu noktada Menderes tüm bakanlarını, deyim yerindeyse feda ederek yalnızca kendisi için meclisten güvenoyu almıştır (Aydemir, 1998: 234-236; Zürcher, 1998: 336). Bu olaydan sonra yeniden hükümeti kurma görevini alan Menderes, sertlik politikasını bırakma sinyali vermiştir. Muhaliflerin eleştirilerini yanıtlar şeklinde liberal vaatlerle dolu bir program hazırlamış; ancak CHP'nin iktidardaki sarsıntıdan dolayı yakaladığı sert muhalefet fırsatından yararlanması sonucu DP, ılımlı tavrın daha fazla gösterilemeyeceğine karar vermiştir. Sonuçta 1956 yılının ortalarından itibaren DP, bir daha geri dönmek üzere, sertlik siyasetine yeniden başlamıştır (Eroğul, 1998: 177-178; 183-187).

1956 BASIN KANUNU DEĞİŞİKLİKLERİYLE CEVAP VE DÜZELTME HAKKI

1956 yılında basını sınırlamayı amaçlayan iki yasal düzenleme daha yapılmıştır. İlk olarak, 1954'te yürürlüğe giren "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"un hem adı değiştirilmiş hem de yeni maddeler eklenmiştir. İkinci olarak ise Basın Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilmiştir. Meclis görüşmeleri sırasında İnönü, bu iki tasarımı "kapalı ve karanlık bir rejime kati olarak dönmek kararının en kuvvetli delili" olarak nitelemiştir. İnönü, tasarıların "iktidarın umumi politikasını hatalı bulan hür vatandaşları fikirlerini söylemekten ve yazmaktan dolayı ağır cezalarla tehdit ettiğini" vurgulamış ve iktidarın, esasen, icraatlarını eleştiren yazarları hedef aldığını belirtmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 100). Hürriyet Partisi adına konuşan Turan Güneş ise her iki kanun değişikliğinin gerçekleşmesi halinde Türkiye'de basın hürriyetinin değil, basının bile kalmayacağına hükmetmek gerektiğini söylemiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 109). CMP adına görüş bildiren Osman Bölükbaşı da bu kanunlarla her türlü eleştirinin yasaklandığını vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 113). Muhalefet partilerinden gelen basın özgürlüğünün sınırlandırıldığı, hatta ortadan kaldırıldığı doğrultusundaki eleştiriler karşısında Menderes, partisinin hükümete geldikten sonra ilk icraatlarından birinin Basın Kanunu'nu değiştirmek olduğunu ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir:

Matbuat Kanununda yaptığımız tadiller ve tashihler nelerdir? Korkunç ifratlar. Bunu; geniş ve derin bir nikbinlik içinde, idealizmin safiyet ve samimiyetiyle, mümkündür sandık, arkadaşlar. Hattâ Garbın ileri demokrasilerinden daha ileri bir matbuat hürriyetini bu memlekette payidar kılabilmenin büyük bir şeref teşkil edeceğini düşünerek böyle bir şerefin serabı arkasında koştuk, yaptık. Ertesi günü aleyhimize, matbuat hürriyetini aleyhimize bir lanet halkası gibi kullanan fırsatçılar derhal harekete geçti (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 145).

Hükümet basınıla ilgili her iki kanunda yapılan değişiklikleri, "yalan haberleri engellemek, şeref ve haysiyeti korumak" gibi gerekçelerle sunsa da kanun değişikliklerinin mecliste görüşülmeye başlamasına koşut olarak pek çok gazetede yeni düzenlemelere yönelik eleştiriler çıkmıştır. *Vatan* bu değişiklikleri "Karanlık devre başlıyor" (7 Haziran 1956) diyerek karşılarken, *Ulus* "Şiddet tasarılarının müzakeresine dün başlandı... Bu tasarı namuslu insanların değil, gizli faaliyette bulunan insanların hamisi olacaktır" (1 Haziran 1956) diyerek tasarıların baskıcı niteliğine dikkat çekmiştir. *Hürriyet*, tasarıdaki ağır hükümlerin DP'li milletvekillerini de şaşırttığını, zira pek çok milletvekilinin, tasarıların gruptan çıktıktan sonra basını susturacak şekilde sokulduğunu ifade ettiğini vurgulamıştır (5 Haziran 1956). *Milliyet* de basın kanunun getirdiği baskıcı hükümlerin altını çizmiş, buna karşılık hükümetin yayın organı *Zafer*, bu kanunun "vatandaş haysiyetini teminat altına alacağını ve memleketi huzura kavuşturacağını" ifade etmiştir (7 Haziran 1956).

Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler uyarınca süreli yayınların sorumlu müdürlerinin en az lise mezunu olmaları, devamlı Türkiye'de oturmaları, amme hizmetinden yasaklı olmamaları zorunlu kılınmıştır. Bunların yanı sıra sorumlu müdürler için "Suç tasnii, resmi mercileri iğfal, yalan şahitliği, sahtekarlık, müstehcen ve hayasızca neşriyat, fuhşiyata tahrik, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, emniyeti suiistimal suçlarından biri ile hükümlü olmamak" gibi koşullar getirilmiştir. Sorumlu müdürlere ilişkin bu koşulların dışında, gizli toplantılardaki görüşmelerin ya da alınan

kararların yazılması yasaklanmış; gazeteci sanıkların mahkûmiyetleri kesinleşmeden tutuklanmalarını engelleyen hüküm kaldırılmış; imzasız yazıların sahibinin sorulması halinde 24 saat içinde savcıya bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Yetim, 2006: 65-66; Yıldız, 1997: 495).

Kanunda yapılan önemli değişikliklerden biri de cevap ve düzeltme hakkına ilişkindir. Buna göre “Bir şahsın haysiyet ve şerefine dokunan veya menfaatini bozan veya hakikate aykırı hareketler, düşünceler ve sözlerle açık ya da kapalı bir şekilde mevkute yapılan yayımdan dolayı o şahsın imzasıyla gönderilecek cevap ve tekzibi, mevkutenin mesul müdürü, metnine hiçbir mülahaza ve işaret katmaksızın ve bu cevap veya tekzip dolayısıyla herhangi bir görüş açıklamaksızın aynen ve tamamen neşre mecburdur” (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). 1950 düzenlemelerinden farklı olarak haberdeki başlık ve resimler için de tekzip hakkının kullanılabilmesi ayrıca belirtilmiştir. Cevap ve düzeltme yazısının uzunluğu da arttırılmış, ilgili olduğu yazının bir misli kadar olabileceği öngörülmüştür ki bu oldukça önemli bir artışa işaret etmektedir. 1950’deki düzenleme, cevabın ilgili olduğu yazının cevap verene ait miktarı kadar olabileceğini öngörürken yeni düzenlemede “cevap verene ilgili miktarı” ibaresi bulunmamaktadır. Böylece bir yazının yalnızca bir paragrafında adı geçen kişiler yazının bir misli kadar cevap ve düzeltme yazısını yayınlatabilme olanağı elde etmiştir.

Değişikle sulh ceza yargıçlığı devreden çıkarılmış, yetki savcılara verilmiştir. Tekzipler ilgilinin bulunduğu yerin cumhuriyet savcılığına gönderilecek ve savcılar en geç 24 saat içinde tekzipin suç teşkil edip etmediğine, yayımla alakası bulunup bulunmadığına, kanunda yazılı şartlara uygun olup olmadığına ve yayımdan itibaren üç ay geçip geçmediğine bakacaktır. Bu karara göre savcı uygun gördüğü değişiklikleri yaparak ya da aynen ilgili mevkutenin sorumlu müdürüne yayımlanmak üzere cevap ve tekzipi gönderecektir. Savcılığın kararı kesindir ve yerine getirilmesi zorunludur. Eğer tekzipte suç teşkil eden bir durum söz konusuysa sorumluluk tekzipi gönderen kişiye aittir. Yapılan değişikliklerle para cezası arttırılmış, ayrıca hapis cezası öngörülmüştür (*Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956). Aradan geçen sürede enflasyon göz önünde bulundurulduğunda para cezasındaki artış makul görülse bile hapis cezasının da getirilmesi iktidarın cevap ve düzeltme hakkına verdiği önemi göstermektedir.

Kanunun mecliste görüşülmesi sırasında, Adalet Bakanı Hüseyin Avni Öztürk, yapılan değişiklikleri “cevap ve tekzip hakkını kullanacak olanlarla buna muhatabolanlara eşit haklar tanıdık ve bugünkü suiistimale mâni olucu karakterli tedbirler aldık ve müeyyideler koyduk”⁷ (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 99) diyerek savunmuştur. Turan Güneş ise cevap ve tekziplerin yayımlanmasında savcılarının sorumlu kılınmasının sakıncalarına dikkat çekmiş; savcılarının hükümete bağlı memurlar olmaları nedeniyle yetki devrinin iktidar lehine işleyeceğini vurgulamıştır (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 110). Komisyon sözcüsü Nusret Kirişçioğlu ise, eleştirilere verdiği yanıtta, mevcut haliyle cevap hakkının yeterli olmadığını, yetkinin savcılara devredilmesinin gazetecilerin lehine bir hüküm olduğunu belirtmiştir. Kirişçioğlu, savcının yetkili makam olmasının “sürati temin, cevabın alındığının inkârına mâni olmak ve cevapta üçüncü şahıslara bir tecavüz olmasını veya bir suç işlenmesini önleme gibi faydaları” olduğunu ifade etmiştir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 128). Başbakan Adnan Menderes ise muhalefetin itirazlarına yanıt olarak şunları söylemiştir:

Meselâ Başvekilin oğlu ne olmuş, NATO'ya tâyin edilmiş, Paris'e tâyin edilmiştir. Yalan, sureti katiyede yalan! Fakat bunun yalan olduğunu bilerek yazarlar. Üç gün geçer, tekzibetsen bir türlü etmesen bir türlü. Vatandaş izaç etmek, bir şahsı haysiyetinden vurmak. Bir Başvekili oğluna sahavet eden bir adam halinde memlekete göstermek. Tekzibetsen bir türlü, etmesen bir türlü. Tasavvur edin, bu yalnız bir hâdise değildir, hepinizin başına gelmiştir. Çünkü bir gazeteyi çıkaran bir insan bütün vatandaşlara karşı taaddi silâhını kullanmak hakkını kendinde görmektedir. Böyle şey olmaz beyler. Gayrivâridolan, yalan bir hususu bilmiyenler, işitmiyenler kalmışsa onları sağır sultana işittirelim. Böyle şey olmaz, ayıptır! Gazeteciliğin ciddiyeti ve vakarı vardır, gazeteci dürüst olmak mecburiyetindedir (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 6 Haziran 1956: 194).

⁷ Çalışmada, tırnak içinde verilen tüm alıntılarda yazarın ya da konuşmacının özgün yazım/söyleyiş biçimine bağlı kalınmıştır.

Menderes'in bu sözleri, 1956-1960 döneminde tezkip hakkının kullanımının adeta habercisi olmuştur. Kanun değişikliği, hükümetin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tezkibine olanak yaratmış; böylece hükümet, yükselen muhalefeti susturmada tezkip hakkını bir baskı ve denetim mekanizması haline dönüştürmüştür.

CEVAP VE DÜZELTME HAKKININ KULLANIMI: “TEKZİP MÜESSESESİNİN İFLASI”⁸

1956 yılında yapılan Basın Kanunu değişiklikleri çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeler, hükümetin muhalefetle ilişkilerinin seyrini etkilemiştir. Basına yönelik baskıların şiddetlendiği 1956-1960 döneminde özellikle basın ve üniversite çevreleri, hükümetin uygulamalarına karşı mücadelenin önemli ayakları olmuş ve bir anlamda parlamento dışı muhalefetin dinamiğini oluşturmuşlardır (Yetim, 2006: 188-189). Muhalefette olduğu dönemde ve iktidarının ilk yıllarında DP'yi destekleyen pek çok gazete, bu dönemde desteğini çekmiş ve dereceleri farklılaşan biçimlerde DP hükümetine muhalefet etmişlerdir.⁹ Basının önemli bir bölümünün muhalif tavrı, basına yönelik daha sert önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Hükümet, 1956 sonrasında kâğıt tahsisi ve resmi ilan dağıtım yollarını da kullanarak basını sürekli denetim altında tutmak için çaba harcamıştır (Kabacalı, 1990: 176-177). 1957'de sayfa sayısını sınırlayan kararname yeniden düzenlenmiş ve gazetelerin ikinci baskı yapması engellenmiştir. Ocak 1958'de yayımlanan bir kararnameyle ilan ve reklamların tek elden dağıtımına geçilmiştir (Topuz, 1996: 113). Muhalefet partilerinin liderlerinin gezilerini izleyen gazetecilere uygulanan fiziksel şiddet nedeniyle 1957'de İstanbul Gazeteciler Sendikası bir bildiri yayımlayınca, dokuz ay süreyle kapatılmıştır (Kabacalı, 1990: 177). Tüm bu gelişmeler, uluslararası kamuoyunun da tepkisine yol açmış, Uluslararası Basın Enstitüsü Menderes'e bir mektup göndererek basın özgürlüğü konusunda uyarıda bulunmuştur (Asker, 2013: 214). Ancak bu uyarı hükümet nezdinde etkili olmamış, basın üzerindeki denetim pek çok konuda yayın yasakları, gazetelerin kapatılması ve gazetecilerin tutuklanması ile devam etmiştir. Türkiye'de 1955-1960 yılları arasında toplamda 2300 basın davası açılmış ve 867 gazeteci mahkûm olmuş (Koloğlu, 2006: 124); 8 Haziran 1956 ile 16 Temmuz 1959 tarihleri arasında ise toplam 72 olay hakkında yayın yasağı kararı verilmiştir (Asker, 2013: 271).

194

Basına yönelik tüm bu baskıcı önlemler, CHP'nin yayın organı *Ulus* için daha yoğun bir biçimde uygulanmıştır. *Akis* dergisiyle birlikte *Ulus*, DP hükümetinin baskıcı yöntemlerinin hedefinde olmuş (İrvan'ın 2000: 37), “DP, en tehlikeli muhalif unsur olarak değerlendirildiği CHP'yle *Ulus* üzerinden hesaplaşmıştır” (Bakacak, 2009: 236). 1956-1960 döneminde *Ulus* dört kez kapatılmış (Bakacak, 2009: 81-85)¹⁰ ve pek çok çalışanı gazetecilik faaliyetleri nedeniyle hapse girmiştir. Cevap ve düzeltme hakkının kullanımı da bu dönemde *Ulus* üzerinde kullanılan bir başka baskı ve denetim aracı olmuştur. Söz konusu hakkın, gazete üzerinde bir tür denetim mekanizması olarak kullanılma eğilimi, 1957 seçimlerinden hemen önce başlamıştır.

İncelediğimiz dönem boyunca *Ulus*'ta yayımlanan cevap ve düzeltme metinlerinin yoğunlaştığı temel konulardan biri, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerdir. DP iktidarının ilk üç yılında yaşanan ekonomik gelişme, 1954'ten itibaren dış finansman kaynaklarının azalması sonucu durmuş ve Türkiye ekonomisi bir darboğaza girmiştir. 1954'te başlayan durgunluk, ilerleyen yıllarda krize dönüşerek devam etmiş; özellikle 1955'ten itibaren bir “yokluk devresi” başlamış, pek çok temel ihtiyaç maddesi piyasada bulunamaz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak fiyatlar hızla artış göstermiş ve karaborsa yaygınlaşmıştır. Bu süreçte Batı'yla ilişkilerin eskisine oranla bozulması ve dolayısıyla Batı'dan alınması umulan yardımların da gelmemesi, ekonomik krizin üstesinden gelinmesini engellemiştir. Krizle başa çıkmak üzere 4 Ağustos 1958'de uygulanmaya başlanan istikrar programı ve devalüasyon da çözüm getirmemiş, darlık, yokluk ve pahalılık halkın yaşamını derinden etkilemiştir (Eroğlu, 1998: 215; Tunçay, t.y.: 185; Ahmad, 1999: 141).

⁸ “Tekzip müessesesinin iflasi” ifadesi Yakup Kadri'nin 16 Ocak 1960 tarihli yazısının başlığıdır.

⁹ DP'nin yayın organı olan *Zafer* dışında *Havadis* gazetesi doğrudan, *Hürriyet* ve *Milliyet* ise dolaylı olarak iktidara destek vermiştir. Ancak *Milliyet* 1958 yılından itibaren çeşitli olaylar bağlamında (Vatan Cephesi, ispat hakkı tartışmaları, öğrenci olayları vb.) muhalefet yanlısı bir yayın politikasını benimsemiştir. Bu dönemde *Ulus* dışında *Vatan* ve *Cumhuriyet* de muhalefette yer almış, özellikle *Akis*, *Forum* ve *Kim* dergileri de DP iktidarına yönelik muhalefetin önemli unsurlarından olmuştur (Yetim, 2006: 189).

¹⁰ Bakacak, 1955-1960 yılları arasında *Ulus*'un altı kez kapatıldığını ifade etmektedir. Bu kapatılmaldan ikisi 1955 yılında, dördü ise çalışma kapsamında incelediğimiz 1956-1960 yılları arasında gerçekleşmiştir.

1955 yazınının başlıca konusunun “yoklar devresi” olduğunu söyleyen Toker, hükümetin yokluk haberlerinden son derece rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Toker, özellikle Menderes’in bu tür haberler karşısında oldukça hiddetlendiğini, gazeteler bir malın yok olduğunu yazdığına o malın yok olduğunu söylediğini aktarır (1991: 124-125). Tam da bu nedenle darlık, yokluk haberlerini veren gazeteler hükümetin hedefinde yer almıştır. *Ulus*’ta da temel ihtiyaç maddelerinin yokluğuna ve çeşitli mal ve hizmetlere zam yapıldığına dair haberlere sıkça rastlanmaktadır. Bu tür haberlerin yayımlanması, hükümet yetkililerini derhal tekzip etmek konusunda harekete geçirmiştir. Örneğin 13 ve 14 Ağustos 1957 tarihlerinde yayımlanan Ankara’daki et darlığına ilişkin haberler, Et ve Balık Kurumu tarafından tekzip edilmiş, gazetede 16 Ağustos’ta yayımlanan tekzip “Ankara’da aile başına günde 42 gram değil 357 gram et düşüyor” başlığı ile verilmiştir. Benzer biçimde “Şeker fiyatlarına zam bahis konusu değildir” (7 Mart 1959); “Ankara’da kömür tevziatı için yapılan ilanlara göre gününde müracaat edenlerden kömür alamıyan yoktur” (23 Kasım 1957); “14.3.57 tarihli ‘işinden çıkarılan 17 işçinin durumu’ başlıklı yazı doğru değil” (17 Mart 1957); “Çankırı bir saat bile ekmezsiz kalmamıştır” (7 Haziran 1958); “Gazetenizde yayımlanan ilaç sıkıntısıyla ilgili haber yanlıştır” (9 Haziran 1958); “20 Haziran tarihli nüshanızın birinci sayfasındaki (Zeytinyağı bulunmuyor) başlığı altındaki yazı doğru değildir” (23 Haziran 1958); “Gaziantep’te ekme buhranı olduğu ve un fabrikalarının faaliyetlerini tatil ettiği yolundaki haber doğru değil (3 Ekim 1958); “Devalüasyon havadisimiz doğru değil. IMF’nin devalüasyon talep ettiğine dair haberimizin yalandan ibaret olduğu anlaşıldı” (8 Eylül 1959)¹¹ şeklindeki tekzipler *Ulus*’un sütunlarını doldurmuştur.

Ekonomik darboğaz konusu, CHP’nin hükümete muhalefetinin önemli bir ayağını oluşturmuş, bu konu CHP yetkilileri tarafından sıklıkla halka ulaşmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu noktada, İsmet İnönü’nün DP iktidarı döneminde dış borçlanmayı halka anlatabilmek için yaptığı altın hesabından söz etmek gerekir. İnönü, Kadıköy İlçe Kongresi’nde yaptığı konuşmada, DP iktidarının 8 yılda 280 milyon altın ödünç aldığı, oysa Osmanlı İmparatorluğu’nun 60 yıllık döneminde ancak 135 milyon altın ödünç alınmış olduğunu söylemiştir (Ahmad ve Ahmad, 1976: 180; Toker, 1992: 114-116). İnönü’nün altın hesabı, iktidarın sert eleştirilerine hedef olmuş ve hükümet yetkilileri, *Zafer* gazetesi aracılığıyla İnönü’ye yanıt vermeye yönelmiştir (Öztürk, 2007: 136-137). Ancak hükümet yetkililerinin İnönü’nün eleştirilerini yanıtlama çabaları bununla sınırlı kalmamış, *Ulus*’un konuya dair haberi 10 Temmuz 1958 tarihinde tekzip edilmiştir. “İnönü’nün hesapları tamamiyle yanlıştır” başlığıyla manşetten giren tekzip metni, hükümet adına Devlet Bakanı Emin Kalafat imzasıyla yayımlanmıştır. Kalafat, dört tam sütunu kaplayan tekzip metninde, özetle, İnönü’nün dış borçları yarı yarıya abarttığını ifade etmiş ve altın hesabının da hatalı olduğunu belirtmiştir.

Darlık, yokluk ve zam haberlerine yönelik tekzip örneklerini çoğaltmak mümkündür; ancak bu noktada ifade edilmesi gereken, ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin tekzip edilmesinin DP’nin gücünü korumaya yetmemiş olmasıdır. Zira halkın gündelik yaşantısı içerisinde deneyimlediği koşullar, iktidar partisine olan ilginin giderek azalmasına neden olmuş; bu durum kısmen de olsa 1957 seçim sonuçlarında kendisini göstermiştir. Aslında 1957 seçimlerinden önce hükümet, tarım ürünlerine yüksek fiyat ödemiş, çiftçi borçlarını ertelemiş, ayrıca cami ve okul yapımına kaynak sağlamıştı (Ahmad, 1996: 70). Tüm seçim önlemlerine rağmen DP, 1957 seçimlerinde, ilk kez yüzde 50’nin altına düşmüş, buna karşılık CHP ise oylarını artırmıştır. Üstelik muhalefet partilerinin aldıkları oy oranlarının toplamı, DP’den fazla olmuş ve böylece DP’nin kendisini milli iradenin temsilcisi olarak görmesinin olgusal dayanakları ortadan kalkmıştır (Ahmad, 1996: 71). Ana muhalefet partisinden güçlenerek çıkması iki parti arasındaki mücadelenin daha da sertleşmesine neden olmuştur. CHP’nin hükümete yönelik eleştirilerinin dozu artmış, DP ise yükselen eleştiriler karşısında baskıcı tedbirleri daha da artırma yolunu seçmiştir (Zürcher, 1998: 348).

DP’nin sertlik siyaseti, yalnızca ekonomik sıkıntıları dile getiren haberlerin değil, yönetimin işlem ve eylemlerine ilişkin hemen her türlü haberin tekitabini de beraberinde getirmiştir. 1957 seçimleri öncesinde, basın, yargı, üniversitelerin, sendikaların baskı altına alınmış olması nedeniyle eleştiri yapılabilen neredeyse tek yer meclisti. Ancak seçimlerden sonra hükümet programını okuyan Menderes, “manevi asayiş iade edecek tedbirlerin alınmasının zaruret haline geldiğini” ifade etmiştir (Eroğul, 1998: 212-213). Aralık ayının başında basında “aşırı DP’lilerin meclis içtüzüğünü değiştirmek istediklerini” yolunda haberler yer almış (Ahmad ve Ahmad, 1976: 173) ve böylece Menderes’in ifade ettiği tedbirler, içtüzük değişikliğinin 27 Aralık’ta meclisten geçmesiyle sonuçlanmıştır. Mecliste de eleştiri yapma olanağını neredeyse tümüyle ortadan kaldıran bu değişiklik tartışmalara yol açmış ve bu konuda

¹¹ Haber metinlerindeki orijinal yazım biçimlerine sadık kalınmıştır.

Profesör H. Naili Kubalı'nın hükümete ters düşen görüşlerinin basında yer alması, üniversite ile hükümet arasında önemli bir krize neden olmuştur. Kubalı, bu tüzük değişikliğinin “hukuken katmerli bir sakatlıkla malul” olduğunu *Cumhuriyet* muhabeirine açıklamış, bu sözleri yayımlayan gazeteyle hükümet adına Tevfik İleri bir tekziple yanıt vermiştir (Eroğul, 1998: 213-214). Bir gün sonra Kubalı'nın görüşlerine sütunlarında yer veren *Ulus*'a da İleri hemen bir tekzip yollamış ve tekzip metninde, “Basın hürriyeti daraltılmadı. BMM Dahili Nizamnamesinin tadilatı hakkında H. Naili Kubalı'nın iddiaları ancak kendi sakat görüşünü ortaya koymaktadır” diyerek basın hürriyetinin daraltıldığı yolundaki iddiayı yalanlama yoluna gitmiştir (*Ulus*, 6 Ocak 1958). Kubalı olayında dikkati çeken, cevap ve düzeltme hakkının kullanımının, maddi bir hatanın düzeltilmesine ilişkin olmayıp fikir beyanına yönelik olmasıdır. Bu anlamda düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması bağlamında Kubalı olayı önemli bir örnektir.¹²

Ekonomik sıkıntıların derinleştiği ve buna bağlı olarak yükselen muhalefeti susturmak amacıyla siyasi baskıların arttığı bir ortamda, 17 Ocak 1958'de hükümete karşı askeri darbe hazırlığında olan dokuz subayın tutuklandığı haberi basında yer almıştır. Dava 26 Mayıs'ta başlamış, ancak herhangi bir şey açığa çıkarılmamış ve yalnızca ihbarı yapan subay mahkûm olmuş, dokuz subay ise temize çıkmıştır (Ahmad, 1996: 72; Zürcher, 1998: 348). Hükümete karşı darbe planı yapmakla suçlanan dokuz subay olayı zihinlerdeki yerini korurken, 19 Mayıs günü *Ulus*'ta Atatürk'ün 1933 yılında Bursa'da yaptığı bir konuşmadan bir bölüm yayımlanmıştır:

Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı, bir hareket duydu mu, bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demiyeceksin. Hemen müdahale edeceksin ve kendi eserini koruyacaksın. Polis gelecektir, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye o'nu yakalayacaktır. Genç, polis henüz inkılâbın polisi değildir, diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Gene düşünecek: Demek adliyeyi de islah etmek lazım, diyecek. O'nu hapse atacaklar. Diyecekki, “Ben iman ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek benim vazifemdir” (*Ulus*, 19 Mayıs 1958).

196

Ulus'un 19 Mayıs günü ilk sayfasından Bursa Nutku'nu yayımlaması, Atatürk'ün ağzından mesajını kamuoyuna iletmesi anlamına gelmektedir (Bakacak, 2009: 151). Gazetenin bu yayını, 1958 yılının önemli polemiklerinden birine neden olmuştur. Zira DP'nin yayın organı *Zafer*, 20 Mayıs 1958 tarihli nüshasında *Ulus*'un bu yayınıyla gençleri, kanuna, polise ve adliyeye karşı harekete geçirmeye çalıştığını savlayan bir yazı yayımlanmıştır. Yazıya göre, *Ulus*'un Atatürk'e ait olduğunu iddia ettiği nutuk gerçekte yoktur ve gazete uydurma metinleri yayımlayarak gençliği hükümet aleyhine kışkırtmaktadır (akt. Öztürk, 2007: 117). *Zafer*'in bu konuya ilişkin tutumuna koşut biçimde, demecin yayımlandığı gün, basın savcısı *Ulus*'u arayarak demecin nereden alındığını ve hangi maksatla yayımlandığını sormuştur. Bunun üzerine *Ulus*, 21 Mayıs tarihli nüshasında, basın savcılığının Atatürk'ün sözleriyle ilgili kovuşturma yaptığını haberleştirmiştir.¹³ Ancak bu haberi savcı tekzip etmiştir. Savcılıktan alınan tekzibi yayımlayan *Ulus*'un manşeti şöyledir: “Atatürk'ün sözleri için takibat yapıldığı yalandır. Takibatın mevzuu dahi, hadiseler gibi tahrip edilmiştir. Mahsus maksatlar altında yapılan asılsız neşriyatla Türk gençliğini resmi merciler aleyhine tahrik takibi müstelzimdir” (*Ulus*, 22 Mayıs 1958). Tekzipte, Atatürk'ün bu sözleri Bursa'da yaşanan bir olay üzerine söylediği, *Ulus*'un ise bunları gençliğe hitabe biçimine büründürdüğü belirtilmektedir. Bir başka ifadeyle, savcı Atatürk'e mal edilen sözlerin bağlamının *Ulus* tarafından kaydırıldığını ve gazetenin gençliği resmi merciler aleyhine kışkırttığını ileri sürmektedir. Tekzip metninin devamında yer alan şu sözler dikkat çekmektedir:

Milli bir günde, ortada inkılâplara sadakatsizliğe delalet edebilecek en küçük bir mevzuu ve hadise yokken ve inkılâpların en tabii bekçisi cumhuriyet adliyesi ve zabıtası aleyhine halkı ve gençliği tahrik eder mahiyet taşıyan bu yazı üzerine hassasiyetle durulacağı tabiidir (*Ulus*, 22 Mayıs 1958).

Tekzibin yayımlanması, hatta gazetenin mesul müdürü Ülkü Arman'ın demeç nedeniyle savcılıkta sorgulanması, *Ulus*'un bu konudaki yayınlarını engellememiştir. 23 Mayıs'ta “Atatürk'ün öğüdünü gömemezsiniz” şeklinde manşet atan gazete “Geriliğe karşı durma konusundaki sözlerin Atatürk'e ait olmadığını ispat için çırpınanlar, tarih önünde

¹² Kubalı olayının ayrıntıları için bkz. Toker, 1992; Asker, 2013.

¹³ “Atatürk'ün sözleri için savcılık kovuşturmaya geçti”, *Ulus*, 21 Mayıs 1958.

mahkûm olacaktırlar. Atatürk'ü inkâr kalkışanlar, O'nun sözlerini kısırlaştırmak isteyenler devrim suçlusudurlar” diyerek bu sözlerin Atatürk'e ait olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.¹⁴ 24 Mayıs'ta ise Atatürk'ün inkâr edilen sözlerinin 1949 yılında DP kongresinde söylendiği yönünde bir haber yapılmış, böylece DP'nin savlarının geçersizliği ispatlanmaya çalışılmıştır. *Forum* dergisinde de “Atatürk ve Gençlik” başlıklı bir yazı yayımlanmış ve bu yazıda Bursa Nutku'nun DP'nin muhalefette olduğu dönemde parti kongresinde okunduğu iddia edilerek *Ulus*'a açılan soruşturma eleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 518). Nutkun Celal Bayar tarafından okutulduğu ortaya çıktıktan sonra gazete hakkında açılan dava için takipsizlik kararı verilmiştir.

Toker'e göre “1958, Türkiye'de, CHP ile DP arasında kesin bir savaşın başladığı yıldır” (1992: 19). Bu tarihten itibaren CHP'nin hükümete yönelik muhalefeti iyice sertleşmiştir. 1958 yılında iktidar tarafından Vatan Cephesi kurulduktan ve muhalefet partileri arasında önemli bir birlik sağlandıktan sonra meclisteki çalışmalarda istikrar kalmamıştır. Bu istikrarsızlık nedeniyle meclis düzenli olarak toplanamıyor, toplandığı zamanlarda da toplantılar ya kısa sürüyor ya da hükümet ile muhalefet partileri arasında kavgalar yaşanıyor. Tam da bu istikrarsızlık nedeniyle her iki taraf da çalışmalarını meclis dışında sürdürmeye yönelmiştir (Albayrak, 2004: 523). Ancak CHP'nin yurt gezileri, hükümet yetkilileri tarafından engellenmeye çalışılmış, güvenlik güçleri zaman zaman yurttaşlara ve CHP'lilere karşı fiziksel şiddete başvurmuştur. Bu çerçevede, İnönü'nün Ekim 1958'deki Zile gezisini, 1959 yılının Mayıs ayı başlarındaki Uşak, İzmir ve Topkapı gezileriyle, 1960'taki Kayseri ve Konya gezilerini hatırlatmak gerekir.

Zile olaylarına ilişkin olarak *Ulus*'un 18 Ekim 1958 tarihli nüshasında “Zile'de İnönü'yü karşılayan yurttaşlar bomba ve silahlarla dağıtılmak istendi” manşetiyle yapılan haber ile 23 Ekim'de Zile'de savcının değiştirildiği yolundaki haber tezkip edilmiş ve haberlerin asılsız olduğu vurgulanmıştır (*Ulus*, 24 ve 29 Ekim 1958). 1959 yılında Menderes'in Londra uçak kazasından sağ kurtulmasıyla iktidar-muhalefet ilişkileri yumuşamış, ancak yumuşayan politik iklim uzun süreli olmamıştır. Bu ortamda CHP yetkilileri, aktif bir muhalefet sürdürme siyaseti çerçevesinde yurt gezileri yapmaya karar vermiş ve İnönü, 46 milletvekiliyle birlikte çıktığı Ege gezisine, Büyük Taarruz sırasında Yunan Başkomutanı Trikupis'i esir aldığı Uşak'tan başlamıştır. Bu geziye basın “Büyük Ege Taarruzu” adını vermesi ise gerginliği daha da artıran bir etken olmuştur. İnönü'nün Uşak'ta taşlanmasıyla başlayan olaylar, İzmir'de devam etmiş ve İstanbul'a dönüşüne de yansımıştır (Albayrak, 2004: 524-525; Bakacak, 2009: 157). Uşak, İzmir ve Topkapı olaylarının gerçekleştiği tarihlerde *Ulus* gazetesi kapalıdır. Bir aylık kapatılma kararı 25 Nisan 1959'da verilmiştir. Ayrıca İnönü'nün 2 Mayıs 1959'da İzmir'de karşılanmasıyla ilgili haber ve fotoğraflar ile İnönü'nün demeci için de yayın yasağı konulmuştu (Kabacalı, 1994: 257). Ancak Kasım 1959'da konuyla ilgili yayın yasağının kalkmasıyla *Ulus* konuyu tekrar gündemine taşımış, Uşak Valisi'nin İnönü'yü vurma emri verdiğini iddia etmiştir (*Ulus*, 28 Kasım 1959). Bu iddia da vali tarafından tezkip edilmiş (*Ulus*, 29 Kasım 1959), ancak gazete, ilerleyen günlerde çeşitli deliller sunarak iddianın doğruluğunu ispata yönelmiştir. Benzer biçimde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Eylül 1958'de yaptığı Trabzon ve Giresun gezileri ile 1959'un Eylül ayındaki Geyikli gezileri şiddet olaylarına sahne olmuştur. Bu olaylara ilişkin yayın yasakları konulmuş olsa da hükümet yetkilileri tezkip yolunu da kullanmıştır. Kasım Gülek'in Trabzon ve Giresun gezilerinde yurttaşlara karşı uygulanan şiddet olayları 16 ve 30 Eylül tarihli gazetede tezkip edilmiş; CHP'lilerin kanuna karşı geldiği vurgulanırken polis kanuni vazifesini yaptığı ifade edilmiştir.

¹⁴ Bu nutkun Atatürk'e ait olup olmadığı uzun yıllar tartışılmıştır. Senatör Özel Şahingiray, 3 Eylül 1963'te Milli Eğitim Bakanı'nın yanıtlaması talebiyle böyle bir nutkun olup olmadığı sorusunu Senato'ya getirmiştir. Bakan, yanıtında Afet İnan'ın verdiği yanıtı okumuştur. Buna göre, “bu sözlerin mealen Atatürk tarafından söylendiği anlaşılmaktadır” denilmektedir. 1966 yılında ise Ege Üniversitesi Fikir ve Sanat Kulübü yayımladığı bir broşürde Bursa Nutku'na yer vermiş ve Bornova Cumhuriyet Başsavcılığı, nutkun halkı kanunlara karşı gelmeye teşvik ettiğini gerekçe göstererek asliye hukuk mahkemesinde dava açmıştır. Mahkeme Türk Tarih Kurumu'ndan görüş istemiş; incelemeler sonucu, TTK, bu sözlerin Atatürk'ün 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliğiyle varmıştır. 1975 yılında ise yapılan şikâyet üzerine açılan dava Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görülmüş, bilirkişiler mahkemeye bu metnin Atatürk'e ait olduğu yönünde rapor vermiştir. Bu rapor üzerine, Kayseri 2. Ağır Ceza Mahkemesi söz konusu nutkun Atatürk'e ait olduğunu onaylamıştır (Çekici, 2013).

CHP'nin yurt gezilerine dair haberlerin yanı sıra *Ulus*'ta yayımlanan Demokrat Parti il ve ilçe örgütlerinden istifa haberleri, çeşitli salgın hastalıklara ve yurttaşlara yönelik polis müdahalelerine ilişkin haberler de tekzip edilen başlıca konular arasındadır: “İskenderun’da DP’den önemli istifalar başladı başlıklı yazı asılsızdır” (16 Ekim 58); “19/8/59 tarihli nüshada yayınlanan Kartal Demokrat Partiden 15 Ocak Başkanı ile üç bin kadar üye ve 5 belediye meclisi, 15 muhtarın istifa ettiklerine dair yazı tamamen hilafı hakikattir (25 Eylül 1959); “Demokrat Parti Diyarbakır ilinde de süratle çökmeğe başladı başlığı altındaki yazının tamamen hilafı hakikat ve yalan ve asılsız bir haberden ibaret (23 Ocak 1960)”; “Adana ve Ceyhan’ın kurtuluşunun 37. yıl dönümü kutlamasında Adanalıların cop ve dipçikle dağıtıldığı haberi doğru değildir (10 Ocak 1959)”; “Adana (kurtuluş) Bayramında cop kullanılmadı. Polis ve askeri kuvvetlerle halk arasında çekişme olduğu yalan” (11 Ocak 1960). “Diyarbakır’da görülen hastalık önlenmiştir” (17 Ağustos 1958); “Manisa’da şap hastalığı yoktur” (24 Ağustos 1958).

Sertleşen siyasi atmosfer içerisinde artan tekziplerin, hükümetin elinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı 1957’den itibaren *Ulus*’ta pek çok kez dile getirilmiştir. Örneğin “Tekzip Hastalığı” başlıklı yazıda “cevap ve tekzip hakkının siperinde muhalefet partilerinin fikirlerine taarruzdan başka çare bulamayan iktidarın maksadının muhalefet gazetelerini kendi propagandalarına alet etmek ve halk nazarında bu gazetelerin temsil ettikleri partilerin aleyhine döndükleri hakkında yanlış intibalar uyandırmak” olduğu belirtilmektedir (8 Eylül 1957). *Ulus*’un başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın da iktidarın tekzip hakkını kendi propagandasını yapmak üzere kullandığına dikkat çekmiştir. Yalçın, İstanbul’daki yolların ışıklandırılmasıyla ilgili bir yazısının İstanbul Valisi tarafından tekzip edilmesi¹⁵ üzerine kaleme aldığı yazıda, valinin “bir yanlışlığı düzeltmekten ziyade cevap hakkından istifade ederek bazı makamları memnun etme” gayretine düştüğünü ifade etmekte ve tekzip hakkını kullanarak esasen propaganda yaptığını vurgulamaktadır (*Ulus*, 27 Ağustos 1957). Tekzip mekanizmasının yoğun biçimde bir baskı aracı olarak kullanımı, Kasım 1957’de CHP milletvekili Nusret Safa Coşkun’un meclise bu konuda verdiği bir teklifle de somutlaşmaktadır. Coşkun, “savcılar ve resmi makamlarca gazetelerin mesleki haysiyet ve teknik bakımlardan çok zor duruma sokulacak derecede ölçüsünü ve mevzuat bakımından gayesini kaybeden tekzip müessesinin ıslahı ve esas prensiplerinin tesbiti zaruret halini almıştır” diyerek Basın Kanunu’nun tekzip hakkıyla ilgili maddesinin tefsirini istemiştir (*Ulus*, 13 Kasım 1957).

Daha önce belirtildiği gibi 1956 yılındaki değişikliklerle sorumlu müdürlerin tekzip metninin başına ya da sonuna herhangi bir açıklama koyması engellenmiştir. Bu nedenle, gönderilen bazı tekziplerin *Ulus*’un ağzından yazılmış olması tekziplerin haber görünümü kazanmasına neden olmaktadır. Örneğin “Kasım Gülek bizi aldatmıştır” (27 Eylül 1957); “Kasım Gülek hakkında Zafer’de yazılanların hepsi doğru” (27 Eylül 1957); “Radyo müdürüne atfen verdiğimiz haber uydurmadır” (31 Ekim 1957); “D.P. teşkilatında çözümlenemeyen haberleri hususi maksatla uydurulmuş bir yalandan ibarettir” (12 Ekim 1957); “Gazetemiz müzakereleri tek taraflı vermiştir” (10 Aralık 1957); “Vekâlet aleyhine sistemli şekildeki neşriyatımız yalan ve maksatlardır” (5 Ekim 1958); “Bir istifa haberimiz yalanlandı” (27 Aralık 1958); “Şehrimizdeki et sıkıntısı haberimiz esaslıdır” (11 Mart 1959); “Demokrat Partililerin baskı yaptığı yalandır” (23 Şubat 1960) şeklinde yayımlanan tekzip metinlerinin, okuyucuyu yanıltıcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

Kabacalı’nın (1990: 180) da işaret ettiği gibi, kanun uyarınca tekzip metninin aynı puntoyla yayımlanması zorunluluğu, gazeteleri değişik puntolarla, yarısı küçük yarısı büyük harflerle dizilmiş cümlelerle doldurmuştur. Aynı durum *Ulus* gazetesi için de geçerli olmuş, tekzip metinlerini herhangi bir değişiklik yapmadan aynı sayfa ve sütunda aynı punto harflerle yayımlayabilmek için kimi zaman Türkçe yazım kurallarının dışına çıkmış, cümleler uygunsuz biçimde kesilmiştir.

1956 Basın Kanunu değişikliğiyle tekzipleri yayımlama yetkisinin mahkemelerden alınarak savcılara verilmesiyle tek parti dönemindeki düzenlemeye geri dönülmüştür. Değişikliğin ardından tekziplerde görülen artış, bu yetki devriyle ilgili olabilir. Savcıların doğrudan Adalet Bakanlığı’nın emrinde olmaları hükümetin lehine tekziplerin yayımlanabilmesi için uygun koşulları sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere bu yetki devri, yasanın mecliste görüşülmesi sırasında muhalefet partileri tarafından eleştirilmişti. Tekziplerin sayısının artmasıyla savcılara yönelik eleştiriler de artmıştır. Eleştirilerin merkezindeyse, savcıların, devlet yetkililerinin ve hükümete yakın kişilerin her türlü tekzipini kanuna aykırı olsa bile yayımlanması yönünde karar verdiği, buna karşılık muhaliflerin gönderdiği tekzipleri yayımlamaktan kaçındığı iddiası bulunmaktadır. Örneğin 1958 yılında Kasım Gülek, Kıbrıs sorunuyla ilgili

¹⁵ “İstanbul’un imarı inkâr edilemez”, *Ulus*, 25 Ağustos 1957.

sözlerinin çarpıtıldığını iddia ederek *Zafer* gazetesine tekzip göndermiş, ancak Ankara Cumhuriyet Savcısı Rahmi Ergil tekzipleri yayımlanmamıştır. Bu olay nedeniyle savcıyla *Ulus* arasında bir gerilim yaşanmış; *Ulus*, savcının taraf tuttuğunu ve Gülek'in gönderdiği tekzipleri yayımlanmayarak yetki ve görevinin dışına çıktığını iddia etmiş (24 Haziran 1958), savcı ise bu iddialar üzerine gazeteye tekzip göndererek iddiaları çürütmeye çalışmıştır (28 Haziran 1958). Burada sorunlu nokta, savcının Gülek'in tekziplerini yayımlanmamasının ötesinde, basın ve kendisiyle ilgili şeref ve haysiyete dokunan veya gerçeğe aykırı yayın yapılan gerçek ve tüzel kişiler arasında hakem konumunda olmasına rağmen kendisiyle ilgili tekzip yayımlanması ve böylece hakemlik konumunu ihlal etmesidir (Balkanlı, 1961: 275). *Ulus*'un savcılarının tekzip konusunda yetkilerini kötüye kullandığını iddia ettiği pek çok olaydan söz edilebilir. 14 Ağustos 1957'de yayımlanan "Savcıyı Cezalandırınız" başlıklı yazıda, susuzlukla ilgili habere Ankara Belediye Başkanı'nın gönderdiği tekzipte yer alan başlık, haber ve fotoğrafların konuyla ilgisiz olduğu, buna rağmen yayımlanmasının kanuna aykırı olduğu iddia edilmektedir. Yine aynı gün yayımlanan "Savcının milletvekilini tekzipte yetkisi yoktur" başlıklı yazıda ise CMP milletvekili Ahmet Bilgin'in Adalet Bakanı'nın yanıtlaması amacıyla verdiği soru önergesinin Ankara savcısının tekzip etmesi ele alınmış ve savcının, millet meclisinin yetkisine tecavüz ettiği ifade edilmiştir.

Tekziplerin hükümetin elindeki bir baskı aracı olduğunun göstergelerinden biri de neredeyse tamamının hükümet yetkilileri tarafından gönderilmiş olmasıdır. Bakanlar, milletvekilleri, valiler, belediye başkanları, emniyet müdürleri gibi resmi görevlilerden gelen tekzipler *Ulus*'un sayfalarını doldurmuştur. Tekziplerle ilgili bir başka sorunlu nokta da bunların kimi zaman ilgili oldukları konudan uzaklaşması, hatta gazetenin yayın politikasına ilişkin saldırıları içermesidir. Söz gelimi Ağustos 1956'da Kasım Gülek'in Bozcaada gezisine katılan Sadun Tanju, geziyle ilgili olarak *Ulus*'ta yayımlanan haberdeki "Genel sekreter kaptanlığı ele almıştı, gazeteciler de onun tayfaları gibiydi" (24 Ağustos 1956) ibaresine yönelik bir tekzip yollamıştır. Tanju, tekzipte, "Bu ifadeleri kullanan bir muhabir ve o muhabirin yazılarına sütunlarını açan bir gazete elbette meslek haysiyetine ve itibarına saygısızlık etmekte tereddüt etmeyecektir" demiş ve *Ulus* bu ifadeleri kanun nedeniyle yayımlanmıştır. Benzer biçimde, pek çok tekzip metninde "*Ulus* haksız ve mesnetsiz iddialarının yeni bir örneğini vererek" (28 Haziran 1958); "inkılâpların korunmasını üzerine almış görünen gazetenizin mahsus maksatlarla ve hakikati tahrif suretiyle" (22 Mayıs 1958); "*Ulus*'un korkunç iftiralarından" (17 Mart 1959); "*Ulus*'un yalan ve iftiraları" (26 Ağustos 1958) gibi kendi kurumsal kimliğine ve çalışanlarına saldırı niteliğindeki ifadeleri yayımlamak zorunda kalmıştır.

Cevap ve düzeltme hakkının hemen her tür haber için yoğun biçimde kullanımı tepkilere de sebep olmuş; bu durumun tekzip mekanizmasını artık geçersiz hale getirdiği vurgulanmıştır. Kasım Gülek, Karadeniz gezisinde meydana gelen olayları haber yapan *Ulus*'un tekzip almasından sonra yaptığı basın toplantısında, Basın Yayın ve Turizm Bakanı ile valilere teşekkür ettiğini; gerçekte bunların yalanlama değil doğrulama olduğunu belirtmektedir (*Ulus*, 1 Ekim 1958). Yakup Kadri de "Tekzip müessesesinin iflâsı" başlıklı yazısında benzer bir noktaya işaret etmiştir. Tekziplerin insanı kızdırmakla beraber çoğu kez güldürücü bir nitelik taşıdığını, içerdikleri sövgüler ve boş lafların yazarlarının ne kadar nazik yerlerinden vurulduklarını gösterdiğini söyleyen Yakup Kadri, tekziplerin aslında gazetenin haberini yalanlamak yerine doğruladıklarını belirtmektedir (*Ulus*, 16 Ocak 1960).

SONUÇ

Baskıya yönelik yönetimlerin temel hedeflerinden birinin basını emir kulu haline getirmek olduğunu söyleyen Eroğul, bu anlamda Demokrat Parti'nin bir istisna olmadığını belirtmektedir (1998: 188). DP, iktidara gelir gelmez, CHP dönemiyle karşılaştığında özgürlükçü sayılabilecek bir basın kanunu yapsa da iktidarının ilk yıllarında hayata geçirdiği basının gelir kaynaklarıyla ilgili düzenlemeleriyle basını denetleme niyetini ortaya koymuştur. Dahası, 1954'ten itibaren ekonomik sorunların baş göstermesiyle basında hükümete yönelik eleştirilerin artması, hükümetin basına yönelik baskıcı politikalarının da belirginleşmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda ekonomik kaynakların kısıtlanmasından yayın yasaklarına, sansüre, gazetelerin toplatılmasına, gazetecilerin tutuklanmasına kadar uzanan çeşitli araçlarla basını denetlenmeye çalışılmıştır. Cevap ve düzeltme hakkı da, bu dönemde basına yönelik baskı ve denetimin önemli bir aracı haline getirilmiştir.

1950 tarihli Basın Kanunu'nda düzenlendiği şekliyle cevap ve düzeltme hakkı, suiistimallere açık olmayan ve hükümet lehine kullanımı engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, yapılan arşiv taramasında 1950-1956 döneminde hakkın kullanımına ilişkin herhangi bir suiistimale rastlanmamıştır. Bu dönemde *Ulus*'ta yayımlanan tekzip metinleri hem sayıca azdır, hem de bu metinlerde tekzip edilen konuyla ilgisi bulunmayan hususlara rastlanmamaktadır. Yayımlanan tekzipler, daha çok yanlış aksettirilen bir konunun düzeltilmesini

sağlamaya yöneliktir. Ancak 1956’da yapılan Basın Kanunu değişikliklerinin bir bütün olarak basın üzerindeki hükümet denetimini artırmasına koşut biçimde, cevap ve düzeltme hakkında yapılan değişiklik de bu hakkın hükümetin baskıcı politikalarının bir parçası haline gelmesine olanak yaratmıştır. Yapılan değişikliğin en önemli sonucu, hakkın kullanımını genişletmesi ve keyfileştirilmesi, böylece muhalif basının hükümete yönelik her tür eleştirisinin hükümet yetkilileri tarafından tekzip edilebilmesi olmuştur. Çalışmada incelediğimiz *Ulus* gazetesi, muhalefet partisi CHP’nin yayın organı olması nedeniyle hükümetin baskıcı politikalarının başlıca hedeflerinden biridir. Aslında, daha önce ifade ettiğimiz gibi, DP, CHP ile olan hesaplaşmasını büyük ölçüde *Ulus* üzerinden gerçekleştirmiştir. Cevap ve düzeltme hakkı da bu doğrultuda *Ulus* gazetesinde sıklıkla kullanılmıştır.

Ulus’ta yayımlanan tekzip metinleri, 1957 seçimlerinin hemen öncesinde artış eğilimi göstermektedir. DP’nin üçüncü iktidar dönemi öncesindeki (1957-1960) yıpranmışlığı, buna karşılık muhalefetin güçlenmesi, partinin kaybettiği prestiji kazanabilmek adına muhalefete karşı sert önlemler almasıyla sonuçlanmıştır (Albayrak, 2004: 552). Tekzip sayısında ortaya çıkan bu artış eğilimi, DP’nin bu önlemlerinden biri olarak okunabilir. Ana muhalefet partisi CHP’nin DP hükümetlerine yönelik eleştirilerinin önemli bir ayağı ekonomik darboğaz olmuştur ve dolayısıyla *Ulus*’ta da bu yönde haberlere sıklıkla yer verilmiştir. Bu nedenle, ekonomik sıkıntı, çeşitli mal ve hizmetlere ilişkin darlık, yokluk ve zam haberleri tekzip edilen başlıca konulardan biri olmuştur. Ekonomik darboğaza ilişkin haberlerin yanı sıra, çeşitli salgın hastalıklar, CHP’nin faaliyetlerine, özellikle de yurt gezilerine dair haberler ile hükümetin ve Demokrat Parti’nin hemen her türlü eylem ve işlemine dair haber tekzibe konu olabilmektedir.

1956-1960 döneminde tekzip hakkının kullanımıyla ilgili tek sorun tekziplerde görülen sayısal artış olmamıştır. Tekzip edilen konuyla ilgili olmayan konuların tekzip metninde yer alması, tekzip metinlerine haber görünümü kazandırılarak gazetenin kendi yayın politikasının tersine döndüğü izleniminin yaratılması, gazetenin kurumsal kimliğine ve çalışanlarına yönelik hakaret içeren tekziplerin yayımlanması da diğer sorunlu noktaları oluşturmaktadır. Bu noktada tekziplerin aynı sayfa ve sütunda ve aynı punto harflerle yayımlanması zorunluluğu nedeniyle gazetenin sayfa düzenlenmesinde yaşanan sıkıntıları da hatırlatmak gerekir. Diğer yandan tekziplerin neredeyse tamamının bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları, çeşitli kamu kuruluşlarının yetkilileri gibi resmi görevliler tarafından gönderilmiş olması, tekzip mekanizmasının hükümet tarafından kendine yönelik eleştirileri bertaraf etmede kullanılan bir araç olduğuna işaret etmektedir.

1956-1960 döneminde, kanunun verdiği olanakla, tekzip mekanizmasının bu şekilde kullanılması gerekçesiyle, 27 Mayıs Darbesi’nin ardından bu konuda bir düzenleme yapılmıştır. Milli Birlik Komitesi tarafından 29 Kasım 1960’ta kabul edilen 143 sayılı kanunla, Basın Kanunu’ndaki diğer bazı maddelerin yanı sıra cevap ve düzeltme hakkını düzenleyen madde de değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle hakkın kullanılmasına ilişkin olarak yetki tekrar mahkemelere verilmiş, cevap yazısının cevap verenle ilgili kısmından daha uzun olamayacağı hükme bağlanmıştır. Ayrıca cevap ve düzeltme hakkı 1961 Anayasası ile de ilk kez anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1999). Modern Türkiye’nin Oluşumu. Çev., Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal.
- Ahmad, F. (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil.
- Ahmad, F. ve Ahmad, B. T. (1976). Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971. Ankara: Bilgi.
- Albayrak, M. (2004). Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Ankara: Phoenix.
- Alemdar, K. (1996). İletişim ve Tarih. Ankara: İmge.
- Altunç, M. S. (2004). Cevap ve Düzeltme Hakkı. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Asker, A. (2013). Askeri Darbeye Doğru. Demokrat Parti’nin Tahkikat Komisyonu Girişimi. Ankara: İmge.
- Aydemir, Ş. S. (1998). Menderes’in Dramı. İstanbul: Remzi.
- Bakacak, A. (2009). Ulus Gazetesinin Muhalefet Yılları (1950-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
- Balkanlı, R. (1961). Mukayeseli Basın ve Propaganda. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Bulut, S. (2009). “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, Akademik Bakış, 2(4): 125-145.
- Coşkun, S. (2006). Cevap ve Düzeltme Hakkı ve Yeni Boyutları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Çavdar, T. (t.y.). “Demokrat Parti”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: İletişim, 2060-2075.
- Çekiç, O. (2013). “Bursa Nutku-3”, http://www.akademipolitik.com/yazarlar1-2/koese-yazarlar/bursa-nutku-3.html#_Uk_LpTdrPIU (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2013).
- Çiftçi, A. (1992). “3445 Sayılı Kanunla Değiştirilen Basın Kanununun 19. Maddesine Göre Yazılı Basında Cevap ve Düzeltme Hakkı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1-4: 47-80.
- Emre-Kaya, A. E. (2010). “Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 39: 93-118.
- Eroğul, C. (1998). Demokrat Parti. Ankara: İmge.
- Gevgili, A. (t.y.). “Türkiye Basını”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: İletişim, 202-222.
- Gölcüklü, F. (1970). Haberleşme Hukuku, Basın-Radyo-TV. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gürkan, N. (1998). Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950). İstanbul: İletişim.
- İçel, K. (2001). Kitle Haberleşme Hukuku, Basın, Radyo-Televizyon, Sinema, İnternet. İstanbul: Beta.
- İnan, S. (2007). “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi. (Der.) Süleyman İnan ve Ercan Haytoğlu. içinde. Ankara: Anı, 117-145.
- İrvan, S. (2000). “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’de Basın Özgürlüğü”, İletişim, 7: 29-52.
- İskit, S. (1939). Türkiye’de Matbuat Rejimleri. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı.
- Kabacalı, A. (1994). Türk Basınında Demokrasi. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Kabacalı, A. (1990). Türkiye’de Basın Sansürü. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1960, 16 Ocak). “Tekzip Müessesesinin İflası”, Ulus.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1958, 10 Temmuz). “Gülelim Ağlayacak Halimize”, Ulus.
- Keane, J. (1996). Medya ve Demokrasi. Çev. Haluk Şahin, İstanbul: Ayrıntı.
- Koloğlu, O. (2006). Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif.
- Konyar, H. (1999). Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler. İstanbul: Bağlam.
- Öztürk, O. (2007). Demokrat Parti Dönemi Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950.
- Resmi Gazete, 8 Haziran 1956.
- TBMM Tutanak Dergisi, 23. Birleşim, 14 Temmuz 1950.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 73. İnikat, 6 Haziran 1956.
- “Tekzip Hastalığı”, Ulus, 8 Eylül 1957.
- Toker, M. (1991). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957. İstanbul: Bilgi.
- Toker, M. (1992). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye, 1957-1960. İstanbul: Bilgi.
- Topuz, H. (1996). 100 Soruda Türk Basın Tarihi. İstanbul: Gerçek.
- Tunçay, M. (t.y.). “Siyasi Tarih (1950-1960)”, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980. Sina Akşin (der.), İstanbul: Cem, 177-187.
- Yalçın, H. C. (1957, 27 Ağustos). “Tekzip bahanesiyle propaganda”, Ulus.
- Yetim, F. (2006). Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957-1960). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
- Yıldız, N. (1997). “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, SBF Dergisi, 51: 481-505.
- Yiğenoğlu, Ç. (1996). Metelikten Medyaya. İstanbul: Çağdaş.
- Zürcher, E. (1998). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. İstanbul: İletişim.

Gazeteler

Ulus gazetesinin 8 Haziran 1956-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında yayımlanan tüm sayıları ile Zafer, Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Vatan gazetelerinin 1-8 Haziran 1956 tarihli sayılarının taranmasında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arşivlerinden yararlanılmıştır.

